

Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Rerum
Naturalium. Mathematica-Physica-Chemica

Mořic Remeš

Několik příspěvků k dějinám astronomie na Moravě a ve Slezsku

Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Rerum Naturalium. Mathematica-Physica-Chemica, Vol.
1 (1960), No. 1, 65--70

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/119779>

Terms of use:

© Palacký University Olomouc, Faculty of Science, 1960

Institute of Mathematics of the Academy of Sciences of the Czech Republic provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.



This paper has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://project.dml.cz>

NEKOLIK PŘÍSPĚVKŮ K DĚJINÁM ASTRONOMIE
NA MORAVĚ A VE SLEZSKU

MORIC REMEŠ

(Vybráno z delší práce zomátného externího člena katedry fyziky přírod. fakulty.)

I

Myslím, že nejstarší astronomickou památkou na Moravě a ve Slezsku je olomoucký orloj. Podle Wolného sestrojil jej mezi lety 1429 a 1432 mistr Antonín Pohl, původem Sas, v Olomouci u sedláků. Rok vzniku olomouckého orloje není historicky doložen, pravděpodobně byl orloj sestrojen současně s orlojem pražským, jak píše V. Našpor v Dějinných místech Olomouce. První historická zpráva je z r. 1529 (H. Kux: Das Rathaus zu Olmütz). R. 1572 Hanuš Pohl z Olešnice v Pruském Slezsku, pravnuk Antonína Pohla, a Pavel Fabricius, zvaný Lavhensis, o k. vídeňský matematik, orloj obnovili a opatřili hvězdným planetariem. O jeho dalších osudech máme dostatečnou literaturu.

Astronomickou památkou jsou také sluneční hodiny. Bylo jich v dávných dobách na Moravě i ve Slezsku dosti na kostelích, sámcích a jiných významných budovách, některé umělecky vyzdobené. Při opravách a přístavbách byly mnohé z nich odstraněny, po některých se zachovaly jen větší nebo menší stopy.

Ze zrušeného kláštera olomouckých augustiniánů se zachovaly ve studijní knihovně dva velké globusy, jeden astronomický, druhý geografický. Dnes jsou umístěny v chodbách Salesiana. Na astronomickém globu je čtený nápis: A. M. D. G. Sphaera haec Anno 1695 perfecta pro Calculationis Suae Epochae respectu Annum Christi Millesimum septingentesimum.

Mezi rukopisy olomoucké univerzitní knihovny nalezneme pod značkou MS II V 24 zajímavou knihu s dřevěnými deskami a koženým hřbetem, formátu velké oktávy (16,5 × 22,5). Podle černé dřevěné vazby lze bezpečně říci, že kniha náležela kartuziáckému olomouckému, dříve dolanckému, neboť stejně vázané knihy téhož kláštera jsou nejen v univerzitní knihovně, nýbrž

i v zemském archivu moravském. Jde o kalendář z konce XV. století s astronomickými obsahem. Podrobnější popis a rozbor je nesnadný, proto se zatím omezím na hlavní věci.

Listy 1 až—11 ab věnovány jsou jednotlivým měsícům, z nichž každý má latinské a vedle něho německé jméno, pak následují liturgický kalendář, astronomické údaje o konjunktci a opozici, sdí Slunce a Měsíce, pro jednotlivé měsíce v letech 1474—1494—1513. Měsíc listopad schází, zbylý odtěžen papíru nasvědčuje, že byl list ten vyřazen. Následují dále: Tabula quantitatis dierum, tabulky k sestavování církevního roku, Tabula regnum quae pertinent ad elevationem poli, Tabula solis pro léta 1492—1533, Tabula lunae pro léta 1492—1534. Tabulky zatmění Slunce a Měsíce od r. 1493—1530 a barevnými obrázky, označujícími velikost zatmění, vysvětlivky k tabulkám. Konečné je zde tabulka pohybu Jupiterova — Tabula motus jovis. Na dalších listech jsou rozličné pokyny a poznámky nehvězdářské.

V olomoucké univerzitní knihovně je ještě druhá rukopisná kniha v dřevěných, koží potažených deskách a koženým již poskoženým hřbetem a s kovovou sponou. Signatura MS 2 VIII. 53—364, velikost 8×10,5 cm. Na vnitřní straně první desky je vlepěn drobně popsaný list, na němž stá: Anno Domini 1492—11. Augusti. Na jiném místě je připsáno: Anno 1606—7. Sept. fol. 328 Catalogo inscriptus Domus Probationis Societatis Jesu Brunae. Následují dvě tabulky pol sebou, obsahující data pohybů planet, pak další astronomické poznámky, těžce čitelné a dosud jen částečně rozluštěné. Dále je: Tabula declinationis solis, quae est distantia eius ab aequinoctiali secundum Albotegni (Alhategnis — latin. Al-Battani, slavný arabský astronom, který se narodil uprostřed IX. století v Mesopotamii a zemřel r. 929). Odtavce vykládá s nadpisem: De auro numero, Canon super tabulam festorum mobilium, intervallum carnisprivales festaque, De circulo solari et littera dominicali. De loco solis vero, De loco lunae vero, Kalendář pro měsíce 1.—12. Tabula radicum solis et lunae, Tabula intervallorum et festorum mobilium, Tabula signorum et minucionum, De inventione regionis quosunque die volueris. Astronomický obsah mají jen uvedené listy rukopisů. Všechno ostatní vyplňuje Zlatý řecko-latinsko-hebrejské, náry hebrejské mluvnice, hebrejský slovník, aramejský slovník, hebrejské zlatý aj.

II

V druhé polovině patnáctého století zabýval se na Moravě astronomií olomoucký kanovník *Agostinus Olomoucký*, Kancelář ze Václaví, narozený v Olomouci r. 1467. Studoval na universitě v Krakově, kde byl inmatriculován v letním semestru 1488* (Alb. Crecov. I. 265). Tam se stal r. 1486 bakalářem a r. 1488 mistrem filosofie (ib. 104). Zabýval se s oblibou studiem matematiky, astronomie a astrologie, maje v těch oborech osvědčeného učitele mistra Jana Hlohovského. (Z. Glogowa Jan, 162 Glogowczyk, Glogowianin, filosof a astronom polský, narodil se r. 1480 v Glogově, zemřel r. 1507 v Krakově.) Po návratu z Krakova odešel Augustin na další studia, tentokrát právnická do Itálie. Roku 1496 byl přijat za pisáře královské české kanceláře v Budíně

* Datum pravděpodobně chybné opááno. Srovnaj s datem bakaluraátu a s datem dosavadní hodnosti mistra filosofie. — Pavn. red.

a získal si přátelství svého kolegy v úřadě Jana Šlechty ze Věchrd, s nímž se sjednotil o přílozek ze Věchrd. Augustin dosáhl množství hodností, titulů a důchodů. Zemřel v Olomouci 3. listopadu 1631 a byl pochován v domě skáň kostele. Je znám jako vynikající humanista. Psal své spisy latinsky, že však uměl dobře česky, vysvětluje jeho postavení v královské kanceláři a z listů, které mu r. 1590 poslal Vilém z Pernštejna.

Koncem roku 1618 sepsal astrologické judicium na rok 1412. Spis má název: *Andree St iboriensis Froelioset icon Aug. Olomouensis eV, demissio Catabim) Job. (logoviensis missum (Jos. Trubáří: Humanismus za Vladislava II.; Ant. Trubáří: Inskověř k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému v Čechách a na Moravě ve století XVI. Praha 1918, s. 65). — Již roku 1492 vyzval Augustinu* Jana kuella Sanrtrittera / Heibronnu k vydání tabulek Alfonse krále zvláštním listem, uvedeným v předmluvě díla: *Alphonsi regis Tabulae astronomicae cum epistola Augustini Moravi Olomae, ad Joh. Luc. Sanrtritterum. (entlis, Job. Hamman de Landovia, dictus rietroz 1497 (Trubáří, I, s. 69, 71). Na vysvětlenou dodávám: Alfonsové tabulky jsou astronomické tabulky ze XIII. století, nazvané podle kastilského krále Alfonse X. (mar. 1223, zemř. 1284). Vypracovali je učenci, povolani králem r. 1240 do Toleda. Zakládají se sice na věc: Ptolemaiové, ale znamenají značný pokrok. Dohotoveny byly r. 1252, tiskem vyšly však až v druhé polovině XV. století s názvem: *Alphonsi regis Coestellae coelestium motuum tabulae, Venetiis 1483.***

Tiskem vydal Augustinus: *Tabularum Joannis Blanchini canones (Venetiis 1495). Jsou to astronomické tabulky, připsané strýci Štíborovi. — Blanchini (Blanchinus) Cívani byl učitelem astronomie ve Feráře kol r. 1458, narodil se v Bologni, zemřel ve Feráře, bližší data narození ani úmrtí nejsou. Na žádost (i díl i 14 78 i m i Mikuláš f síř. 1610) rodem ze Slezska, studoval kdysi v Krakově, byl zručným matematikem a astronomem. Na přání svých*

Rudolfa II.

III

Velmi zajímavá by pt řešnější zpráva o předcích *Wilhana* ho, Nature 1912 (Říše hvězd 1922,

z Moravy; odtud Herschelové odešli kolem počátku 17. století, misionář V posudku o knize A. Labbeck: *The Herschel* le (ib. r. XV., s. 56, 57) čtu: „Rodina sídela kdysi na Moravě“. Podle sdělení dr. B. Sternberka je původním pramenem Kiliho -pa> i i i kněs napsal Holden ale máde neu med místa, z kterého by rodina Herschelova měla pocházeti. Podle Holdena byla rodina původu asi židovského, přestoupila k protestantství a musla proto začátkem 17. století opustit Moravu. Praděd Herschelů Hans byl potom sládkem v Pírně u Drážďan, děd Abraham narodil se r. 1651, otec Isaac r. 170 Rok, a místo narození pradědovo není známo. Ve Vlasivěd: moravské se doctiam: Ve Slavkově se připomíná jako správce židovské školy Hněř (1597).

Byla tam židovská obec. V Novém Rousnově byla také židovská obec. Na židovské normální škole tamní byli tři učitelé: Michal Salomon, Isák Josef a David Hirschl, pak preceptor Herschil Mandl.

IV

Záznam v diáru Kláštera Hradiska u Olomouce (Zemský archiv Brno) k 19. IX. 1696: „Astrologové stanovili na 23. IX. velkou eklipsu, která bude nebezpečná zvláště pro dobytek. V apatýze na Kláštere Hradiska proto vafili léc, jenž by postačil pro všechen dobytek na klášterním statku. Lidé se přisně postili, ale když eklipse nastala, nebyla tak hrozná, jak se myslilo.“

V

Z astronomie sedmnáctého a osmnáctého století zasahují někteří zvláštní zmínky:

Stanoel Valentin narodil se v Olomouci r. 1621, do řádu jezuítů vstoupil 1. října 1637, zemřel 18. prosince 1705 v Bahii. Svá pozorování Měsíce shrnul v malém díle: *Propositiones selenographicae, sive de Luna*. Olomouci 1656. V olomoucké Universitě knižně jsou nadeš: 1. *Propositiones selenographicae sive de Luna*. Andreas Sixtus Hörrer, disertace na olomoucké universitě, praeside Valentino Stansci 1691 (s obrázky). 2. *Sol siderum princeps...* Georgius Belmann, také disertace na olomoucké universitě (1661) s obrázky sluneční skvrny. 3. *Geometrica de variis altimetriae instrumentis anaxrizis...* in universitate olom. Typis Viti Honnici Riedli 1662. Za své učitelské činnosti v Bahii pozoroval Stanoel r. 1664 a 1665 kometu, výsledky jsou obsaženy ve spise: *Phaenomena coelestia, sive disertatio astronomica de tribus cometis, qui proximis annis in coelo apparuerunt*, 1668. V rozšířeném vydání vyšel r. 1688 pod názvem: *Logastus uranicus ex orbe novo in veterem, et est observationes americanae cometae, qui A. 1664 in asterismo corvi Mundo illuxit, observatus in Brasilia Bahiae omnium Sanctorum, qui cum anatorio observationum Europaeorum a Mathesi Praegoni proditit*. Praaga 1688. Obsahuje zprávy o pozorování komety 1664–1665 v Praze, Znojně, Olomouci; pak 1680–1681 v Olomouci a Praze. Dále je od Stanscia: *Uranophilus coelestis peregrinus, sive mentis transiense per mundum siderum peregrinantis extases*. Gandavi 1685 a *Typhus Nauticae coelestis*. Podle St. Vydry napsal také: *Mercurius Brasiliensis sive coeli et solis Brasiliensis oeconomia*.

Hanka Jókanna, kněž jezuitský a matematik, narodil se v Nise 2. II. 1644. Do řádu vstoupil r. 1664, byl profesorem matematiky na rozličných kolejiích jezuitských a několik let i kanclérem olomoucké university. Zemřel v Brně 24. srpna 1719. Zabýval se studiem záměstí Stance a Měsíce. Od něho jsou spisy: *Genesis fontium propositionibus physicomathematicis illustrata* (Olomouci 1680, 4^o). *Teorbrae summatim illustratae, sive doctrina eclipsium ex Riccioli, Taquet, Leisbergio et aliis in compendium redacta ac tabulis ad computandum necessariis instructa* (Moguntiae 1682, 4^o). — *Praedictio astronomica solaris deliquit ad annum 1684, 12. Julii* (Olomouci, Kylian 1683). *Horologium nocturnum magneticum ad elevationem poli Olomoucenem*,

Pragensem et Wratislavienssem (Olomucii, Kylian 1683). — Exercitatio catoptrica de idolo speculi (Wratislaviae 1685, 4').

Kressa Jakub (někdy Kressa) jezuita, nar. ve Smržicích u Čelchovic r. 1648, působil jako profesor matematických věd na universitě v Praze, pak v Olomouci. Povolán později do Madridu, kde vykládal hlavně geometrii. Vydal matematické spisy: *Theses mathematicae, de Arithmetica speculativa, de Fractionibus, Logarithmis, Trigonometria rectilinea et sphaerica, Astronomia, Algebra, Architectura militari*. Vrátil se do vlasti, zemřel v Brně r. 1715. Nejdůležitějším je jeho dílo, vydané r. 1720 pod názvem: *Analysis speciosa Trigonometriae sphaericae, primo mobilis, Transgula restituta, progressioni Arithmeticae et Geometriae aliasque problematis applicata*, v němž podle St. Vydry poprvé užito algebry při řešení sférických trojúhelníků. V. Nešpor píše, že byl rodičkem ze Smrzova u Jevíčka a že D'Evert připomíná jistou jeho roděš „Smrzow“ na „Smrschitz“, což je nesprávné; v okolí Jevíčka dodnes žije rodina Krejzů (Dějiny university olomoucké, 1947, s. 40). K tomu podotýká, že Pöbel v *Abbildung böhmischer und mährischer Gelehrten* uvádí jako Krezovo roděš „Smrschitz“.

V Olomouci vychoval Kressa výborného matematika jménem Joannes Carolus Josephus Tatelinus, Silesius Oppolensis, jenž vydal spis: *Gemina mathematica, sive Ars liberalis, quam Astronomia — in alma... universitate olomouensi, Soc. Jesu, praeside reverendo se doctissimo patre Jacobo Kressa... professore publico se ordinario tradita, ad solis et lunae divinatam deliquis res casones exhibet. Tisk, apud Johanneum Christophorum Jacobi. Týká se zatmění Měsíce dne 10. prosince 1683. Patříčná data o zatmění uvedena pro řadu měst, pro Olomouč však ne. Právě vyložené: „Pro Olomucio autem Moraviae, cum ibidem in Alma universitate fons, unde Astronomia emanat, praedictae abstineo.“*

Svatý Karel nar. 1678 v Jimramově na Moravě, zemřel r. 1735 v Peking, jezuita, matematik, hvězdář. Učil v Olomouci na gymnasiu a na universitě, poslal na vlastní žádost jako misionář do Číny, žil a působil stále v Peking, je pro odměně vědomostí v čestě obilžen. Byl literárně činným. Jeho latinské „Listy z Číny do vlasti“ vydal v českém překladu Jos. Vraštil S. J. 1935. Dlouholetá jeho pozorování hvězdářská uveřejňoval P. Souček S. J. v *Observationes astronomicae I—III, 1720—1732 Paris*. Účastí korespondence a hvězdářské petrohradskými (D'Alais, T. S. Beyer) a francouzskými (Souciot, Prémare aj) vědci v rukopisech, není dosud souborně vydána.

Šveco Přemysl, nar. 6. ledna 1734 v Olomouci, doktor filosofie, jezuita, profesor v konviktu slechticím, šest let učil matematice na pražské universitě, matematik a astronom. Roku 1777 jmenován ředitelem pražské hvězdárny, obdržel jí v vlastních peněz centimální přístroj, zemřel 14. června 1781 v Praze. *Josef Karel král ze Žerotína* (1728—1814), nejmladší syn Jana Ludvíka hr. ze Žerotína (zemř. 1761) získal také Třebíč, Bludov a Chřemec. Zabýval se rád astronomickými studiemi a dal si na věž Františkého zámku postavit dalekohled a achromatickou soustavou čoček, zhotovenou slavným anglickým optikem Ramsdenem. Dalekohled byl na věži ještě r. 1812.

VI

V časopise „Tydeník“, Brno, red. Ohrád z r. 1848, jsou v číslech 1.–11. včetně články „Naše nebe“, částečně s obrázky poloh souhvězdí. V č. 11 je stať „O zatmění měsíce“ s obrázky, autor není uveden.

Souhlas, že jím byl P. M. Klášer. V jeho životopise čteme (str. 82, 83): Když se vrátil r. 1845 od Veitha do kláštera, oddal se studiu přírodovědy, zvláště botaniky. Podle další zprávy zabýval se kosmogonií a astronomií (r. 1851). Uvedené články jsou asi nejstarší české publikace astronomické na Moravě.

Schwarz Antonín narodil se 6. září 1815 v Brumovících (Braunsdorf) ve Slezsku. Na kněze byl vysvěcen r. 1839, byl kooperátorem ve Slavčíně, Mostěnicích, od r. 1828 farářem ve Spičkách u Hranic až do své smrti (v srpnu 1882). Podle časopisu „Pozor“ zhotovil plán ku znovuzřízení památných hodin olomouckých (č. 8498 ze dne 26. VIII. 1882). Také Michalů Radouf v knize „Die Kunsth. Olmütz“ 1943 (Das schöne Olmütz. I. Heft, str. 8) o tom píše, že r. 1878 v astronomii zkušeni farář A. Schwarz pracoval na plánech k obnovení orloje, zemřel však uprostřed té práce. Po jeho smrti došla přej celá bedna jeho astronomických pomůcek, jež si sám pracně z papíru a lepenky vyrobil do kabinetu arcib. semináře v Kroměříži. Leč nebylo nikoho, kdo by to sestavil, ježto nákresy k tomu scházely a mnohé součástky shybdly nebo se pokazily. Mezi jiným byl v záloze i chronometr, astronomické hodiny, snad nepřesněji jdoucí v Kroměříži.

Hornáček Karel, nar. 1824 v Brně, r. 1843 se stal asistentem na vídeňské hvězdárně, r. 1847 adjunktem hvězdárny v Krakově, vrátil se však pro neznalost polštiny jako profesor matematiky do Vídně na akademické gymnasium, odtud zase na hvězdárnu r. 1850 jako asistent, od r. 1851 – 1862 adjunkt. R. 1862 jmenován profesorem na universitě ve Štýrském Hradci, odtud přišel po několika letech do Prahy na universitu. Po úmrtí ředitele J. Böhma převzal r. 1867 řízení pražské hvězdárny. Zabýval se hlavně studiem teoretickým, vydal velmi cenné publikace, vynikal jako učitel.

Weiss Edmund, nar. 26. VIII. 1827 ve Fryvaldově (Slezsko), byl ředitelem na vídeňské hvězdárně od r. 1858, r. 1878 stal se jejím ředitelem, zemřel ve Vídně 21. VIII. 1917. Vynikající astronom, profesor astronomie na vídeňské universitě od r. 1869, člen vídeňské akademie věd, kře uveřejnil velmi cenné práce. Po smrti Litrowové organizoval novou vídeňskou universitální hvězdárnu. Pozoroval tři úplná zatmění Slunce. Zvláště velké zásluhy si získal v oboru meteorické astronomie.

Polzer Jan, nar. 6. XII. 1848 v Opavě, od r. 1866 – 1870 asistent vídeňské hvězdárny, 1871 adjunkt hvězdárny v Ženevě, 1872 – 1880 ředitel hvězdárny v Puli, pak adjunkt hvězdárny ve Vídní, 1883 účastnil se francouzské výpravy do Tchajlo ocestu za účelem pozorování úplného zatmění Slunce, 1908 – 1919 místofiditel hvězdárny vídeňské, zemřel ve Vídní 2. května 1925. Studoval hlavně asteroidy, jichž mnoho objevil. Spisy: Katalog von 1238 Sternen (1899), Sternlexikon von -1° bis $+10^{\circ}$ Declination (1902), Katalog von 3435 Sternen nach Beobachtungen an der Wiener Sternwarte 1843 – 1879 (1908).